

TATAR ADININ KÖKENİ ÜZERİNE

Kürşat YILDIRIM*

ÖZET

Türk tarihi çalışmalarında hal edilememiş meselelerden birisi Tatar adının kökenidir. Tatar adının mânâ ve kökenini açıklayan çeşitli görüşler vardır. Biz makalemizde Tatar adına dâir çalışmaları ve kaynakları bir araya getirmeye ve Çin kaynaklarına dayanarak Tatar adının çok daha erken devirlerde ve çok farklı bir mânâda kullanılmış olabileceğini ispata çalıştık. Adın menşei tetkik edilirken Han Shu, Hou Han Shu, Nan Ch'i Shu, Chin Shu, Sung Shu, Liang Shu, Wei Shu, Pei Shu, Sui Shu, Chou Shu gibi Çin yıllıklarına ve T'ung Tien, T'ung Chih, Tzu-chi T'ung-chien gibi ilk Çin genel tarihlerine ve kronolojilerine müracaat edilmiştir. Çin kaynaklarında geçen bu ad için Oğuz Kağan Destanı, Yüan Ch'ao Pi Shih, Cami'üt Tevarih, Şecere-i Terakime gibi Türkçe, Moğolca ve Farsça ana kaynaklar da gözden geçirilmiştir. Maksudumuz etimolojik analizi tarihî ve coğrafi malûmatlarla eşleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Tatar Adı, Türk Tarihi, Ana Kaynaklar, Çin Kaynakları, Ta-t'an ve T'an-T'an.

ON THE ORIGIN OF TATAR NAME

ABSTRACT

One of issues could not be solved in studies on Turkic history is origin of the Tatar name. There are various opinions explaining the meaning and origin of the name. We have tried to collect studies and sources and to prove based on Chinese main sources that Tatar name was possibly used much earlier and in a different meaning. On the process of investigation of origin of the name, I have applied to some Chinese annals like Han Shu, Hou Han Shu, Nan Ch'i Shu, Chin Shu, Sung Shu, Liang Shu, Wei Shu, Pei Shu, Sui Shu, Chou Shu and some first comprehensive Chinese histories and chronologies as like T'ung Tien, T'ung Chih, Tzu-chi T'ung-chien. For the name recorded in Chinese sources, I examined Turkic, Mongolian and Persian main sources like Oğuz Kağan Destanı, Yüan Ch'ao Pi Shih, Cami'üt Tevarih, Şecere-i Terakime. Our purpose is to match etymological analyze with historical and geographical information.

Key Words: Tatar Name, Turkic History, Primary Sources, Chinese Sources, Ta-t'an and T'an-T'an.

* Arş. Gör., İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Böl., Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, kursatyildirimtr@yahoo.com

Türk tarihinin en ilgi çekici meselelerinden biri olan Tatar adının kökeni üzerine bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmış ve Doğulu ve Batılı pek çok kaynak taranarak Tatar adının nereden geldiği ve ilk görüldüğü tarih tespit edilmeye çalışılmıştır¹. Bu konuda henüz bir fikir birliğine varılmış değildir. Bu yüzden de Tatar adının en eski şekillerini Çin kaynaklarında aramak mecburiyetinde olduğumuz kanaatindeyiz. Bu sebeple bu çalışmamızda Çin kaynaklarına dayanarak meseleyi tarih, coğrafya ve kültür cihetleriyle bir bütün olarak ele alıp Tatar adının nasıl ortaya çıktığını ve ne mânâ ifade ettiğini izah etmeye çalışacağız.

I. N. Berezin “Tatar” adının ilk kez “Tartır” olarak görüldüğünü ve “çeken” veya “uzatan” demek olduğunu; R. Ahmetyanov “Tatar” adının ilk kez yine “Tartır” olarak görüldüğünü fakat mânâsının “hükümdarlar hükümdarı” olduğunu; N. M. Karamzin “Tatar” adının bir Yakut ongunundan geldiğini; A. H. Halikov Evenkilerde “dyada” ve Yakutlarda “sata” denilen ve yağmur yağdırıp hastalık gideren taşın adıyla Tatar adının bir alâkası olabileceğini; L. Z. Budagov “Tatar” sözünün İran’da ve Türkiye’de “haberci”, “ulak” için kullanılan kelimedenden türediğini; N. A. Baskakov adın Kalmıkça “tat” ve Çuvaşça “tudar” olarak geçen “kekeme”den geldiğini; A. A. Suharev “Tatar” adının, “tau” yâni “dağ” ve “tar” yâni “yaşamak” kelimelerinden terkip edildiğini; D. Yeremeyev adın “tat+ar” şeklinde şekillendiğini, “tat” ile ilk

¹ Bazı tahliller için bkz. J. Klaproth, *Asia Polyglotta*, Paris, 1831, s. 266; V. V. Bartold, *Soçineniya*, V, Moskva, 1968, s. 560-561; J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin, 1914, s. 80-89; Paul Pelliot, “À Propos des Comans”, *Journal Asiatique*, XV, 1920, s. 142-146; A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul, 1981³, s. 65 vd.; G. Jäschke, “Zur Geschichte des Namens ‘Tatar’”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 278-285; Ch’i T’ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul, 1970, s. 91-92; A. Temir, “Tatar Sözünün Menşei Hakkında”, *Kazan*, III, İstanbul, 1971, s. 43 vd.; Cevdet Gökalp, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz’in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan’da Kabileler*, Ankara, 1973, s. 85 vd.; Bahaeddin Ögel, “Tatar”, *İA*, XII/1, İstanbul, 1979, s. 50-61; Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988², s. 73-74; Özkan İzgi, “Tatar Adı Hakkında”, *Emel*, 147, Mart-Nisan 1985, s. 11-20; A. Karimullin, *Tatarı: Etnos i Etonim*, Kazan, 1988; A. H. Halikov, *Mongolı, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya*, Kazan, 1994; V. A. Buşakov, “Etonim ‘Tatar’ vo Vremeni i Prostransve”, *Skvoz Veka Narodı Krıma*, 2, Simferopol, 1996, s. 41-52; Mustafa Kalkan, “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, *Türk Kültürü*, XXXIV/393, Ankara, 1996, s. 11-18; P. B. Golden, “Tatar”, *EI*, X, Leiden, 2000, s. 370-371; A. Arslanova, “K Voprosu ob Etonime Tatarı”, *Tatarica*, I, 1997/1998, Kazan, 1997, s. 31 vd.; *Tatarı*, Ed. R. K. Urazmanova-S. V. Çeşko, Moskva, 2001, s. 42 vd.; Mirfatih Z. Zekiyev, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2006, s. 215-231; İlyas Kamalov, “Tatar Adının Tarihçesi”, *Avrasya Fatihı Tatarlar*, Haz. İlyas Kamalov, İstanbul, 2007, s. 11-34.

başlarda Farslar ve sonraları tüm yabancı olanların kastedildiği ve böylece “tatar” adının “yabancı”yı işaret ettiğini öne sürmüşlerdir².

Peki Tatar adı ne zaman ortaya çıkmıştır? Meselâ M. Z. Zekiyev’e göre M.Ö. III. yüzyılda Çin’e hücum eden bir unsur olarak; L. N. Gumilev’a göre VI. yüzyılda Türkçesi “Otuz Tatar” olan Shih-wei’ler şeklinde; S. G. Klyashorny’e göre Kül Tegin Yazıtı’nda 731-732 yılında³; Bahaeddin Ögel’e göre 841 yılında⁴; Pelliot ve Hambis’e⁵ göre 842 yılında ortaya çıkmıştır.

“Tatar” adının ilk kez VI-VIII. yüzyıllarda Türkistan sahasındaki Türk ve Moğol boyları arasında görüldüğü şeklindeki genel görüş⁶ bizce doğrudur ancak tarih biraz daha geri götürülebilir. Tatar etnik kimliği konusundaki görüşlerden en öne çıkanı Tatarların çok eski devirlerden beri var olduğu ve birçok etnik safhada rol oynadığı yönündedir⁷. Bu çerçevede biz Tatar adının Ta-t’an ve

² Halikov, *Mongol, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya*, s. 9-10.

³ *a.e.*, s. 10.

⁴ Ögel, “Tatar”, s. 51.

⁵ *Histoire des campagnes de Gengis Khan= Cheng-wou ts'in-tcheng lou*, traduit et annoté par Paul Pelliot et Louis Hambis, Leiden, 1951, s. 2, 3.

⁶ *Tatarı*, s. 42.

⁷ Tatar etnik oluşumu (etnogenezi) konusunda üç görüş vardır: 1) Bulgar-Tatar Teorisi: Buna göre Tatar etnik yapısının esasını Bulgarlar teşkil etmekteydi. Orta İdil ve Ön-Yayık sahasında VIII. yüzyıldan beri süre gelen bir etnik safha vardı. Aslında buralardaki Türk yerleşimleri M.Ö. VIII-VII. yüzyıllarda başlamıştı. Bu sahadaki şimdiki Tatar etnik yapısı esasen İdil Bulgarları devrinde (X-XIII. yüzyıllarda) şekillenmişti. Bu süreç Altın Orda, Kazan Hanlığı ve Rus hâkimiyeti devirlerinde devam etmiş ancak çok büyük dönüşümler olmamıştı. Cuci Ulusu’na dâhil olan İdil Bulgarları siyaset ve kültür bakımından ciddi oranda müstakildi. Bu devrede Altın Orda Devleti (1227-1502)’nin etnik ve siyasî sistemi ve kültürü bu sahadaki Bulgarlara mühim tesirler yapmıştı. Kazan Hanlığı devrinde (1438-1552) Bulgar (Bulgar-Kazan) etnik adı daha da baskın oldu ve 1920’lere kadar muhafaza edildi. Bu tarihten sonra ise Tatar milliyetçilerinin ve Sovyet Hükûmeti’nin baskısıyla etnik ad “Tatar” olarak değiştirildi. Sibirya’da, Kırım’da, Polonya’da veya Litvanya’da Tatar olarak adlandırılan diğer toplulukların ise İdil-Yayık Tatarları ile doğrudan hiçbir bağları yoktu. 1920’lerin şartlarında husule gelen bu anlayış dilin kademe kademe geliştiği ve millet teşekkülünün mahallî şartlar dâhilinde cereyan ettiği teorisiyle doğrulmuştur. 1940’ların ortaları geldiğinde Sovyet tarihçiliğinde ve dilciliğinde Tatar etnik teşekkülüne dair bu teori resmî hâle gelmiştir. Bu teoriyi 1950’lerden itibaren işleyenlerden bazıları A. P. Smirnov, H. G. Gimadi, H. F. Kalinin, L. Z. Zalyay, G. V. Yusupov, T. A. Trofimova, A. H. Halikov, M. Z. Zekiyev, A. G. Karimullin, C. H. Alişev, F. T. Valeyev, N. A. Tomilov’dur; 2) Tatar-Moğol Teorisi: Tatar halkının Avrupa’ya yayıldığı zaman Kıpçaklarla karışan göçebe Tatarların kültür temelleri atılmıştı. Bu teoriye göre Kazan Tatarları tarihinde İdil Bulgarlarının önemi ve kültür katkıları pek yoktu ve Bulgariya zayıf bir devletti, şehir kültürü şekillenmemişti ve buradaki halk Müslümanlaşana kadar geri kalmışlık içinde yaşıyordu. Mahallî Bulgar nüfus Altın Orda devrinde yavaş yavaş eriyip yok olmuştu veya kıyıda köşede eski dinlerini muhafaza edenler şehir kültürünü ve Kıpçak lehçesini getiren Müslümanlar kalabalıklaştıkça onlara karışmışlardı. XX. yüzyılın başlarında N. İ. Aşmarin ve V. F. Smolin gibileri tarafından ortaya atılan bu teorinin taraftarları Tatarlardan A. Z. Velidi Togan, R. R. Arat,

T'an-t'an şeklinde daha V. ve VI. yüzyılda ortaya çıktığı kanâatindeyiz. Bu görüş daha evvel çeşitli vesilelerle dillendirilmiştir⁸.

Öncelikle Çin kaynaklarında Tatar adı için kullanıldığı söylenen Çince işaretleri ele alalım:

1) 黑車子 Hei-ch'e-tzu ("kara arabalı kabile") ve 達怛 Ta-ta: 841 yılında kaydedilmiştir⁹.

2) 達怛 Ta-ta: 842 yılında kaydedilmiştir¹⁰;

3) 鞑鞑 Mo-he: T'ang devri (618-907) kaynaklarında Tatar olarak adlandırılan Cürcenler için kullanılır¹¹;

4) 阻卜 veya 鞑阻 Tsu-pu: Liao ve Chin devri (907-1234) kaynaklarında görülür¹²;

M. İ. Ahmetzyanov ve daha sonraları R. G. Fahrutdinov; Çuvaşlarda V. F. Kahovskiy, V. D. Dimitriyev, N. İ. Yegorov, M. R. Fedotov ve Başkırlarda N. A. Majitov'dur; 3) Türk-Tatar Teorisi: Tatar etnik adını Türk-Tatar köke bağlayan bu görüşe göre Tatarlar Gök-Türk Devleti, Büyük Bulgariya ve Hazar Devleti içinde, Kıpçak-Kimak ve Tatar-Moğol etnik topluluklarıyla münâbetlerde mühim bir rol oynamışlardır. Etnik teşekkül sürecinde temel unsur etnik şuurun, dinin, devletin, edebî kültürün ve eğitim sisteminin kendine has bir surette belirmesiydi. Bu unsur Tatar etnik kimliğinin teşekkülünde İdil-Yayık sahasının belirleyiciliğinden daha köklüydü. Tatar etnik kimliği için Cuci Ulusu devri dönüm noktasıydı. Bu sırada dışarıdan gelen Tatarlar ile yerli Bulgar-Kıpçaklar yeni bir devlet, kültür ve edebî dil tesisine giriştiler. Cuci Ulusu'nda ve Rus hâkimiyeti devrinde Tatarlar kendilerine has bir etnik ve dinî bir kimlik şekillendirdiler. XIX. yüzyılda millî hareketlerin hızlanmasıyla Tatar etnik kimliğinin kültür ve tarih birliğinin altı çizilmiş ve Tatar ideolojisi (bu ideolojiyi tesis edenler Şehabeddin Mercani, İsmail Gaspıralı, Hadi Atlasi, Ayas İshaki'dir) şekillendirilmiştir. Bu görüşün temsilcilerince kültür hareketleri sebebiyle İdil-Yayık Tatarları Rusya'daki Türk-Müslüman halkların merkezi olarak kabul edilmiştir. Kültür entegrasyonu neticesinde Tatar etnik kimliği ve "Tatar" etnik adı XX. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Bu teorinin bazı taraftarları G. Gubaydullin, A. Battal Taymas, Akdes Nimet Kurat, M. G. Safargaliyev, N. A. Baskakov, Ş. F. Muhamedyarov, R. G. Kuzeyev, Nadir Devlet, D. M. İshakov, Yulı Şamiloğlu, A. Kappeler, A. A. Rorlih, İ. L. İsmaylov'dur (bkz. *Tatarı*, s. 42-43).

⁸ Bkz. V. S. Taskin, *Materialı po İstorii Drevnih Koçevih Narodov Gruppy Dunhu*, Moskva, 1984, s. 47; V. A. Buşakov, "Etnonim "Tatar" vo Vremeni i Prostransve", s. 43.

⁹ *Tzu-chih T'ung-chien*, Beijing, 1997, s. 7974 vd.; Bahaeddin Ögel, "Tatar", s. 51-52.

¹⁰ *Histoire des campagnes de Gengis Khan= Cheng-wou ts'in-tcheng lou*, traduit et annote par Paul Pelliot et Louis Hambis, s. 2, 3.

¹¹ *T'ung Tien*, Beijing, 2002, s. 5023.

¹² Wang Kuo-wei, *Kuan-t'ang-chi-lin*, II, Zhong-hua Shu-ju Yay., Beijing, 1959, s. 649'dan akt. Cevdet Gökalp, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, s. 85; K. A. Wittfogel-Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Philadelphia, 1949, s. 356.

5) 韃 韃 Ta-ta: X-XI. yüzyıllarda Amur Irmağının orta akımlarında yaşayan halka atfedilir¹³.

6) 室 韋 Shih-wei: Türk kaynaklarında ilk kez VIII. yüzyıla âit Orhun Yazıtları'nda "Dokuz Tatar" ve "Otuz Tatar" olarak geçen Moğollardır ve bunlar Çin kaynaklarında Shih-wei olarak kaydedilmiştir¹⁴;

7) 塔 塔 哈 兒 T'a-t'a-ha-erh: XIII. yüzyılda Kıpçaklarla alâkalı görülmektedir¹⁵;

8) 塔 塔 兒 T'a-t'a-erh, 答 答 Ta-ta, 脫 脫 里 台 T'o-t'o-li-t'ai: Sung devrinde (960-1279) görülür¹⁶;

9) 大 檀 Ta-t'an veya 檀 檀 T'an-t'an: Juan-Juan'lar için kullanılan bir ad olarak V. veya VI. yüzyılda görülmektedir¹⁷. Bu adın 414-429 yıllarında hüküm süren Juan-juan Kaganı Ta-t'an'ın adından gelmiş olduğunu düşünenler de vardır¹⁸.

Tatar adı ile Juan-juan'lara verilen Ta-t'an ve T'an-t'an adları arasındaki ilgiye ilk dikkat çekenlerden biri olan ve bu ilgiyi ret eden P. Pelliot, Çin kaynaklarında görülen "Ta-t'an ve T'an-t'an adını Tatar adıyla birleştirmek için bir sebep yoktur" demektedir. Ona göre Çinceye çevriyazıma tâbi tutulan Türkçe kelime ön diş sesiyle boğuklaşır: Meselâ Türkçe *tarqan* için Çince yeniden inşa edilmiş form *darqan; *türküt için *dürküt; tatar için *datar. Pelliot kelimenin ortasında böyle bir duruma rastlamadığını sadece Orhun Yazıtları'nda görülen Tatar adının Çince Ta-ta (yeniden inşa edilmiş form *datar) olabileceğini belirtmektedir. Buna göre ancak ikinci hecenin boğuk sesle başlangıcı söz konusuysa *Ta-t'an*'ın **Dai-dan* ve *T'an-t'an*'ın **Dan-dan* olarak eski Çince'de yeniden inşa edilebileceğini dolayısıyla Ta-t'an veya T'an-t'an'ın

¹³ N. V. Kyuner, *Kitayskiye İzvestiya o Narodah Ujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, Moskova, 1961, s. 10.

¹⁴ V. Thomsen, *Inscriptions de L'Orkhon Déchiffrées*, Helsingfors, 1896, s. 140; L. Gumilev, *Eski Türkler*, s. 47.

¹⁵ J. Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, s. 78.

¹⁶ Ch'i T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, s. 91.

¹⁷ *Sung Shu*, Beijing, 1997, s. 2357; *Wei Shu*, s. 644, 653, 687.

¹⁸ Meselâ Moğol tarihçi G. Suhbaatar bu fikirdedir; bkz. E. Avirmet, *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 20. Bu kaganla ilgili bazı Çin kayıtlarının Rusça tercümesi için bkz. N.Ya. Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevneyşiyeye Vremena*, I, Almatı, 1998, s. 194-196.

Tatar adıyla alâkası olmadığı görüşünü ortaya koymaktadır¹⁹. Gerçekten de Pelliot makalesini yayınladıktan üç yıl sonra eski Çincenin fonetiğini ortaya koyan sözlüğünü neşreden Karlgren, Ta-t'an 大檀 için *d'ai' d'ân* ve T'an-t'an 檀檀 için *d'ân d'ân* karşılıklarını vermiştir²⁰. Eski Çincenin yeniden inşa edilmiş formlarını tekrar toparlayan Pulleyblank ise Ta-t'an için *taj^h dan* ve T'an-t'an için *dan-dan* anahtarını vermiştir²¹.

Hâl böyle iken son yıllarda eski Çincenin yeniden inşası konusunda çalışmalar hız kazanmıştır, okuma değişiklikleri söz konusu olmuştur. Buna göre:

大 ta: Axel Schuessler *dâi^C* ve yine Axel Schuessler Sonraki Han Çincesi (M.S. 25-220) olarak *das, da^C*; H. William Baxter **dās* ve **lāts*. Çin lehçelerinde Guangzhou *tai^{C2}*; Meixian *t^ha^C* şeklindedir²².

檀 t'an: Axel Schuessler *dām*; J. Norman **dam*. Çin lehçelerinde Longzhou *tum^{A2}*; Longming *tom^{A2}* şeklindedir²³.

Görüldüğü gibi yabancı bir adın eski Çincedeki çevriyazımı yeniden inşa edildiğinde birçok karşılık ortaya çıkmaktadır. En büyük mesele duyulan yabancı adın ne zaman duyulduğu ve hangi Çin lehçesine göre çevriyazıma tâbi tutulduğudur. Tatar adıyla ilgili bu zaman ve lehçe tespiti yapılmadan girişilecek yeniden inşa teşebbüsleri eksik kalacaktır.

Bu sebeple Tatar adının Çin kaynaklarındaki en eski görünüşü için bir tarih etüdü yapmak lâzımdır:

Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre IV. yüzyılın sonlarında Çin'in kuzey sahasında adı Juan-juan 蠕蠕 (Pin-yin okuyuşuna göre Ru-ru) olarak okunan topluluk, kısa sürede siyâsî ve askerî yapılanmasıyla devrin en kudretli devletlerinden biri haline gelmiştir. Juan-juan'ların kurdukları bu devlet VI. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş ve Gök-Türkler tarafından yıkılmıştır. Juan-juan'lar yayıldıkları sahada Gök-Türkler de dâhil olmak üzere birçok topluluğu hâkimiyetleri altına alarak o dönemde Çin'e hâkim olan Tabgaçların en büyük düşmanı olmuşlardır. Öte yandan Juan-juanlar yayıldıkları sahanın etnik ve

¹⁹ Paul Pelliot, "À Propos des Comans", s. 145.

²⁰ Bernhard Karlgren, *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*, Paris, 1923, Nu: 952, 967.

²¹ E. G. Pulleyblank, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver, 1991, s. 69, 301.

²² Axel Schuessler, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, Honolulu, 2007, s. 202.

²³ *ABC Etymological Dictionary*, s. 490.

siyasî biçimlenmesinde büyük rol oynamışlardır. Çin kaynaklarında Juan-juan olarak geçen bu halkın adı üzerine bugüne kadar kesin bir hükme varılamamıştır.

Bilindiği gibi Çin kaynaklarında T'o-pa 托跋, 拓跋, 拓拔 olarak geçen Tabgaçlar, Hsien-pei 鮮卑'lerin bir koludur. Çin kaynaklarında Hsien-pei T'o-pa olarak tek bir adla da görülmektedirler. Wei Sülâlesi'nin yıllığında erken Tabgaç tarihinden bahseden birinci ciltteki kayıtlara göre Tabgaçlar, kuzeydeki topraklarından güneye doğru ilk defa T'ui- kurutulacak çamaşırlar gibi iplere asılı sandallar yin zamanında (T'ui-yin'in M.Ö. I. yüzyılda tahta çıkmış olması gerekir²⁴); ikinci olarak Lin zamanında (bu tarih yaklaşık olarak M.S. II. yüzyılın ikinci çeyreğine tekabül etmektedir. Çünkü bir sonraki hükümdar Chien-fen devrinde Tabgaçların güneye göçme tarihi M.S. 160-170 yıllarıdır) iki kez başarısızlıkla sonuçlanan göç hareketine girişmişlerdi. Nihayetinde Chieh-fen zamanında (yaklaşık olarak III. yüzyılın başları) güneye yâni Çin'in kuzey topraklarına yerleşmeyi başarmışlardı²⁵. Kaynakların ifadesine göre Tabgaçlar "Hunların eski topraklarına" yerleşmişlerdi. Bu dönemde Büyük Hun Devleti artık tarihe karışmıştı. Bozkır toprakları başsız kalmış ve bir karmaşa ortamı doğmuştu. Ortaya daha önce adı bilinmeyen birçok halk çıkmıştı. İşte bu adlardan biri de IV. yüzyılın başlarında kaynaklarda geçmeye başlayan Juan-juan'lardı. Çin kaynakları bu konuda şu bilgiyi vermiştir:

"Wei ve Chin devrinde²⁶, Hsiung-nu (Hun)'lar yüz binlerce kabileye bölündü, her bir kabilenin adı vardı, Jui-jui 芮芮²⁷ bu kabilelerden biridir"²⁸.

Tabgaçlar III. yüzyılın ortalarından itibaren "göğün kızı tarafından doğurulmuş olan" Li Wei (ölümü 277)'in izlediği etkin dış siyaset neticesinde bölgedeki kabileleri hâkimiyeti altına almaya ve Çin üzerinde tehdit oluşturmaya başlamıştı. İşte bu yayılma sürecinde kaynağın: "*Shen-yüan*²⁹ idâresinin sonlarına doğru, yağma yapan atlı birlikler bir köle ele geçirdiler,

²⁴ T'o-pa Mao'dan veya Mo-tun'dan beş kuşak sonra yâni yaklaşık M.Ö. I. yüzyılın ortalarında, T'o-pa'ların başına geçen T'ui-yin devrinde Hunların bölündüğü (bkz. B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, II, Ankara, 1981, s. 136 vd.) ve Hsien-pei'lerin güneye doğru indikleri (*Selected Works of Peter A. Boodberg*, s. 233-234'den akt. Holmgren, J. Holmgren, *Annals of Tai Early T'o-pa History According to the First Chapter of the Wei-shu*, Canberra, 1982, s. 19) görülmektedir.

²⁵ *Wei Shu*, Beijing, 1997, s. 2.

²⁶ 220 yılından sonraki dönem kastedilmektedir.

²⁷ Juan-juanlar 蠕蠕.

²⁸ *Liang Shu*, Beijing, 1997, s. 817.

²⁹ Tabgaçların ulu atası Li Wei kastedilmektedir.

saçları sadece kaşlarından çıkıyordu, gerçek adını unutmuştu, onun efendisi adını yazıp Mu-ku-lü 木骨闐 dedi,³⁰ olarak belirttiği Tabgaçların kuzeye doğru genişleme sürecinde ele geçirdikleri bu köle çok büyük bir ihtimalle mağlup ettikleri bir halka mensuptu. Esir alınan kişi kaynaklarda açıklanmayan bir nedenle hafızasını yitirmişti. Böylece efendisi ona bir ad vermişti.

Juan-juan adı Çin kaynaklarında çeşitli şekillerde geçmektedir. Çeşitli Çin kaynaklarından edinilen bilgi şöyledir:

“Mu-ku-lü başı kel demektir. Mu-ku-lü ile Yü-chiu-lü 郝久闐 adının sesleri birbirine çok yakındır, ondan sonraki oğulları ve torunlarının bunu aile adı olarak almasının sebebidir. Mu-ku-lü artık güçlenmişti, köle değildi, atlı birlik askeriydi. İmparator Mu³¹ zamanında, çok geçmeden idam cezasına çarptırıldı, büyük çöle kaçarak dağların ve ırmakların arasında gizlendi, kaçak olarak gizlenen yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi, He-t’u-lin kabilesi altında toplandı. Mu-ku-lü öldü, oğlu Ch’e-lu-hui kahraman ve güçlüydü, kabileleri tabiliğe almaya başladı, kabilesine kendisi Jou-jan 柔然 adını verdi, fakat ülkeye³² tâbi olup hizmet etti. Shih-tsu’ya³³ göre onlar akılsızdı, görünüşleri ve türleri böcektendi, bu nedenle sonradan onların adını değiştirerek Juan-juan 蠕蠕 koydu³⁴.

Juan-juan’lar bu adlar dışında Chin Shu’da Jou-juan 蠕蠕³⁵; Sung Shu³⁶ ve Nan Ch’i Shu’da³⁷ Jui-jui 芮芮; Chou Shu³⁸ ve Sui Shu’da³⁹ Ju-ju 茹茹

³⁰ Wei Shu, s. 2289; Pei Shih, Beijing, 1997, s. 3249; T’ung Tien, s. 5378; T’ung Chih, Beijing, 1982, s. 3203/b. T’ung Tien’de “T’o-palar kuzeydeki çorak topraklardaydı” ve hükümdarın adı da “Shen-yüan” yerine “Li-wei” şeklinde geçer. T’ung Chih’da ise “onun efendisi” yerine doğrudan “Li-wei” kaydı vardır.

³¹ Tabgaç Tai Devleti’nin (314-376) kurucusu I-lu’dur. Saltanat devresi 304-316 yıllarıdır; Wei Shu, s. 5.

³² Tabgaç Pei Wei İmparatorluğu kastedilmektedir.

³³ İmparator T’ai-wu kastedilmektedir. Saltanat devresi 424-452 yıllarıdır.

³⁴ Wei Shu, s. 2289; Pei Shih, s. 3249; T’ung Tien, s. 5378. T’ung Tien’de “İmparator Mu” yerine “Tai Hükümdarı I-lu” ve “Shih-tsu” yerine “T’ai-wu” ifadesi geçmekte ve “He-t’u-lin kabilesi” geçmemektedir.

³⁵ Chin Shu, Beijing, 1997, s. 3130, 3132.

³⁶ Sung Shu, s. 2357.

³⁷ Nan Ch’i Shu, Beijing, 1997, s. 1023.

³⁸ Chou Shu, Beijing, 1997, s. 907.

³⁹ Sui Shu, Beijing, 1997, s. 1863.

olarak geçmektedir. Ayrıca Sung Shu'da⁴⁰ “Jui-juilerin bir adı da Ta-t'an'dır 大檀, T'an-t'an 檀檀 olarak da adlandırılırlar” denilmekte; Wei Shu'da Juan-juan Ta-t'an 蠕蠕大檀 olarak⁴¹ veya Juan-juan yerine doğrudan Ta-t'an olarak anılmaktadırlar⁴². Bu adlar duyulan sesin Çince olarak hecelenmesi ve Çin imiyle yazılmasından ibarettir.

Su-shen, I-lou, Wu-chi ve Mo-he kabilelerinin yaşadığı yere Türklerin ve Moğolların Çürçüt ya da Çürçet dedikleri anlaşılmaktadır ki, burası Amur Irmağı'nın güneyi, Liao Irmağının kuzeyi, Şira (Sarı) Muren Havzası, Ulanqota Şehri'nin alt kısımlarıdır. Orhun Kitabeleri'nde geçen Doğu Dağı (Şantung) ovası ve Bükli (Bökli) Çölü⁴³ halkın yaşadığı yer burasıdır. Burası Çin kayıtlarındaki “kuzeydeki çorak topraklar” ibaresi ile örtüşmektedir. Çin kaynaklarında Tung-hu olarak geçen Tunguzlar ve Mançulara Türklerin genel bir ad olarak Çürçet dedikleri neticesi çıkmaktadır. Eski Türkçe'deki -t çoğul eki eklenmek suretiyle “Çürçeler” manasına gelen *Çürçet* adı telaffüz edilmiştir. Bu Çürçe (t) adı Cuce (n) yâni Çin kaynaklarındaki adıyla Juan-juan adından gelmiş olmalıdır ve ayrıca Türklerin bu bölgedeki halka verdikleri genel bir addır.

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen *Altun Kağan*⁴⁴ Chin (chin, “altın” demektir) Sülâlesi'nin (M.S. 1115-1234) hükümdarıdır ve bunu metnin diğer kısımlarında geçen *Çürçet Kağan* ile aynı olduğunu destana haşiye koyan nâşirler de belirtmişlerdir⁴⁵. Chin Sülâlesi'nin kurucusu Nü-chen kabilesidir ki bu Su-shen'dan neşet etmiştir. Destanda Oğuz Kağan'ın tarlasız çorak bir yerde konaklaması anlatılmakta ve buraya Çürçet denildiği bildirilmektedir. Oğuz Kağan bu Çürçet halkıyla çarpışmış ve onların kağanlarını öldürerek Çürçet halkını kendine tâbi kılmıştı⁴⁶. Çin harfleriyle yazılmış olan *Yüan-ch'ao-pi-shih* yâni *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Çürçet adı, Moğolca *zürced-ün* karşılığı olarak 主兒扯敦 imiyle karşılanmış ve Nü-chen 女真⁴⁷ kabilesinin kurduğu Chin Devleti için kullanılmıştır⁴⁸. *Şecere-i Terakime*'de ise Çin'in “demir kazığında”

⁴⁰ *Sung Shu*, s. 2357.

⁴¹ *Wei Shu*, s. 653 ve 687.

⁴² *Wei Shu*, s. 644.

⁴³ Kül Tigin, Doğu/4, 17; Güney/13.

⁴⁴ *Oğuz Kağan Destanı*, Naşr. W. Bang ve G. R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 17.

⁴⁵ *a.e.*, s. 40, not: 116.

⁴⁶ *a.e.*, s. 27.

⁴⁷ Camiü't-tevarih'de 朮赤 olarak geçmektedir. Bkz. E. Blochet, *Introduction A L'histoire Des Mongols de Fadlallah Rashid Ed-din*, Leyden-London, 1910, s. 201, not. 8.

⁴⁸ *Yüan Ch'ao Pi Shih*, Haz. Shiratori Kurakichi, Tokyo, 1942, cilt 10, s. 2, 4.

yâni kuzeyindeki *Çürçüt* جورجت halkının zikri geçmektedir⁴⁹. Bu halka Türkler Çürçüt derken bu halk kendisini sonraları Manju veya Mançu olarak adlandıracaktı⁵⁰.

Sung devrine âit Ku-chin-i-pien 古今逸編 adlı kaynağa göre “Tatarlar ve Nü-chen (Cürçen)’ler aynı ırktan gelmedir. İkisi de Mo-he 靺鞨’ların torunlarıdır. Onlardan Sungari Irmağı tarafında oturanların adı Nü-chen, Altay Dağları kuzeyinde oturanların adı Ta-ta 韃靼 (Tatar)’dır”⁵¹. Bu Mo-he’lar ise daha evvelki Su-shen ve I-lou kabilelerinin torunlarıdır.

Bu arada Tung-hu’lar ile Tunguzların aynı halk olmadığını belirtmek gerekir. Coğrafya benzerliğinden dolayı böyle bir hataya düşülmüştür. Bu konuda L. Ligeti şöyle demektedir: “Bilindiği gibi, daha önceleri yanlışlıkla Tunguzlar ile özdeşleştirilen Tung-hu’lar, Hsiung-nu (Hun)’lar ile girdikleri savaşta mağlup olunca Wu-huan ve Hsien-pei adıyla ikiye bölündüler. Hsien-pei’lerle ilgili olarak, bir yandan onların Hsi (Ku-mo-hsi) ve Kidan kabilelerinden, diğer yandan daha sonraları Aca kolundan koştukları konusunda M.Ö. 45 yılına ait Çin kaynakları yeterince doyurucu bilgi vermektedir. Bu kabilelerin oluşturduğu koalisyon, VII. yüzyıldan başlayarak X. yüzyıla kadar Shih-wei (Otuz Tatar) olarak anıldı”⁵².

Tabgaç Hükümdarı Li-wei, III. yüzyılın ikinci yarısında kuzeye doğru sefere çıkmış, Tabgaçlar sınırlarını müsamahasızca genişletmiş ve Su-shen yâni I-lou halkı 263-264 yılında Wei Devleti’ne çeşitli hediyeler göndermişti⁵³. Bu elçiler ve hediyeler Su-shen halkının Tabgaçlara karşı bir müttefik edinme çabasından ibaret olmalıdır. Bu teşebbüsün bir netice verip vermediği kaynaklarda geçmemektedir. Ancak çok kısa bir zaman sonra Juan-juan’ların atası olarak gösterilen kel kafalı bir adam esir alınmıştır. Bu kişi Tabgaçların hâkimiyet altına almak için çiğnediği Su-shen kabile konfederasyonuna mensûp biri olmalıdır. Nitekim adı geçen zat yaşadığı büyük acılar neticesinde hafızasını yitirmiştir. Efendisi, başı kel olduğu için ona *Mu-ku-lü* adını

⁴⁹ Ebü'l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, haz. M. Ergin, tarihsiz, s. 30, 31; جورجت Arap harfleriyle yazılmış kısımda varak 9/a, satır 16. Ayrıca bkz. Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türkmenleri Soy kütüğü)*, (Haz., Z. Kargı Ölmez), Ankara, 1996, s. 237 vd.

⁵⁰ Chien Chiehhsien, “On The Romanization of Manchu Names in English Works”, *Bulletin of The Institute of China Border Area Studies*, no. 2, Taipei, 1971, s. 19.

⁵¹ Ch’i T’ang, *a.g.e.*, s. 91.

⁵² Sercan M. Ahincanov, *Kıpçaklar*, Çev. Kürşat Yıldırım, İstanbul, 2009, s. 118-119.

⁵³ *T’ung Tien*, s. 5021.

vermiştir⁵⁴. Mu-ku-lü'nün esir olduktan sonra yaşadıkları kaynaklarda şöyle anlatılmıştır:

“Mu-ku-lü artık güçlenmişti, köle değildi, atlı birlik askeri idi. İmparator Mu (I-lu) zamanında, çok geçmeden idam cezasına çarptırıldı, büyük çöle⁵⁵ kaçarak dağların ve ırmakların arasında gizlendi, kaçak olarak gizlenen yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi, He-t'u-lin kabilesi⁵⁶ altında toplandı...”⁵⁷.

Çinli Chin İmparatoru Yüan'in saltanat devresinin başlarında (317 yılında tahta çıkmıştır) Su-shen halkının çeşitli hediyeler gönderdiği kaydedilmektedir⁵⁸ ki bu Tabgaçlara karşı bir müttefik arayan Mu-ku-lü'nün girişimi olmalıdır.

T'an 檀 adı en eski Çin kaynaklarında geçmektedir. T'an ağacının Latince adı *Pteroceltis Tatarinowii*'dir⁵⁹. Çinlilerin en eski şiir kitabı olan *Shih Ching* 詩經'de *Fa T'an* 伐檀 (“T'an Ağacını Kesmek”) adlı bir şiir vardır. Bu şiir en eski dönemlerde Çinlilerin kendilerine hâkim olanlarla münasebetini Çinliler açısından acıklı bir dille anlatmaktadır. Burada T'an 檀, eski Çinlilerin anlayışına göre kendi medeniyetlerine yâni tarlalarına ve bostanlarına bir diğer söyleyişle yerleşik hayatlarına hâkimlerin hücum etmesi için bir köprü vazifesi görmekteydi. Hâkim idâre bu ağaç vasıtasıyla Çinliler üzerinde hâkimiyet kuruyorlardı. Bu bakımdan T'an adının simgesel bir mahiyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Juan-juanların yaşadıkları yerde T'an ağacı yetişiyordu ve yaşadıkları sahadaki Su-shen halkının “T'an ağacından yapılmış yayları”⁶⁰ vardı. Mançu ve Tunguz dillerinde *tan* kelimesi Çince'den geçen bir kelime olarak “sandal ağacı” anlamına gelmektedir⁶¹.

⁵⁴ *Wei Shu*, s. 2289.

⁵⁵ “Büyük çöl” Mu-ku-lü'nün esir edilmeden önce yaşadığı topraklar olmalıdır. Orhun Kitabelerindeki “Bökli Çöl” ifadesi de buna işaret etmektedir.

⁵⁶ Bu kabile hakkında *Wei Shu*, s. 2312'de şu bilgiler yer almaktadır: “He-t'u-lin 纥突隣, He-hsi 纥奚 devrinin aynı kabilesidir; fakat her birinin beyleri ve ordu komutanları vardır. Tüm halklarını bir araya toplayıp sık sık I-hsin dağı (Çin'den Moğolistan'a giden tren yolunun İç Moğolistan'daki son durağı Erlianqota şehrinin güney doğusunda ve Şira Muren havzasındadır) yağmalarlar”. He-hsi 纥奚 kabilesi *Wei Shu* cilt 113'de sayılan Tabgaç kabileleri arasında görünmektedir. Bkz. *Wei Shu*, s. 3013. Tabgaç imparatoru T'o-pa Kuei 390 yılında buralarda hâkimiyeti sağlamıştır.

⁵⁷ *Wei Shu*, s. 2289; *Pei Shih*, s. 3249; *T'ung Tien*, s. 5378.

⁵⁸ *T'ung Tien*, 5022.

⁵⁹ *The Contemporary Chinese Dictionary*, Beijing, 2002, s. 1860.

⁶⁰ *Chin Shu*, s. 2535.

⁶¹ *Sravnitelnyy Slovar Tunguso-Mançujurskih Yazıkov*, cilt II, Leningrad, 1975, s. 160.

W. Eberhard, H. W. Bailey, G. Suhbaatar gibi bazı araştırmacıların da kabul ettiği gibi⁶² T'an-t'an adının Tatar adıyla alâkalı olması çok büyük bir ihtimaldir. Eski Çin'de tüm bozkırlılara verilen bir Ta-ta 鞑 鞑 adı vardır. Bu ad Ming Sülâlesi döneminden yâni XIV. yüzyıldan itibaren Moğollar ile özdeşleştirilmiştir⁶³. Bu ad da Türkler tarafından verilen bir adın Çinceye çeviriyazımından ibarettir. Juan-juan'lar için kullanılan Ta-t'an veya T'an-t'an adı bu nedenden dolayı verilmiş olmalıdır; Kaşgarlı Mahmut'un kullandığı "Tat Tawgaç" ifadesindeki "Tat" adının Tabgaçlardan olan Juan-juan'lar⁶⁴ için de kullanılmış olması muhtemeldir.

Çinlilerin en eski coğrafya kitaplarından biri olan Shan Hai Ching 山海經 (yazılışı M.Ö. III-II. yüzyıl)'de Su-shen 肅 慎 adı geçmektedir. Buna göre beyaz tenli Pai-min (Ak Halk)'in kuzeyinde yayılan ve Hsiung-ch'ang 雄 常 adlı bir ağaç yetiştiren Su-shen adlı bir halk vardı⁶⁵. Chou Devleti Hükümdarı Wu (M.Ö. 1046-1043) ve Ch'eng (M.Ö. 1042-1020) zamanında hu'dan⁶⁶ yapılmış oklar ve taştan tapılmış ok başlarını vergi olarak sundular. Bu tarihten sonra bin yıldan fazla bir zaman, Chin ve Han dönemleri de dâhil olmak üzere onlardan bir haber alınamadı. San Kuo devrinde, M.S. 263-264 yılında Wei Devleti'ne hu'dan yapılmış oklar, taştan ok başları, yaylar, zırhlar ve zerdeva kürklerini vergi olarak sundular. Bu dönemde onların ülkesi Pu-hsien Dağı'nın kuzeyinde ve Fū-yü'nün⁶⁷ 1000 li'den fazla kuzey doğusundaydı⁶⁸. Fu-yü'ye tâbi idiler. Vücutları ufak tefek olmasına rağmen çok güçlü ve cesurdular. Dağların kıvrımlarında yaşarlardı. Ok atmada çok ustaydılar. Öyle ki bir insanı ok ile gözünden vurabilirlerdi. Kara taştan ok başı yapar ve bunu zehir ile bularlardı ki okla vurdukları kişi oracıkta ölürdü. İstila ve yağmalamayı çok severlerdi, bütün komşuları onlardan zarar görmüştü ve bu halk zapt edilemiyordu⁶⁹. Onların adetlerinde saçlar örülürdü. Anlaşmalarını sözlü olarak yaparlardı. Topraklarından demir ve tuz çıkmazdı. Ağacı yakıp kül haline getirir, yere serper ve onun üzerinde pişirirlerdi. Çok vahşî insanlardı; anneleri-babaları öldüğünde ağlamazlardı, eğer ağlayan biri olursa ona zayıf derlerdi.

⁶² Bu mesele üzerine yapılmış son bir çalışma için bkz. Avirmet, *a.g.e.*, s. 20 vd.

⁶³ *Ming Shih*, Beijing, 1997, s. 8463: "Ta-ta artık Moğol'dur".

⁶⁴ Bu mesele için bkz. Kürşat Yıldırım, "Çin'in Bozkırlı Kavimlerle Mücadele Siyaseti ve Stratejisi: Juan-juan'lar Misâli (Milâdi III-VI. Yüzyıl)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 199, 2012, s. 226-228.

⁶⁵ *Shan Hai Jing Quan-yi*, Modern Çinceye Çev., Yuan Ke, Guizhou, 1992, s. 204.

⁶⁶ Dikenli bir bitki türüdür.

⁶⁷ Sungari ırmağının alt akımlarında yer almaktaydı. 285 yılında burası Tabgaç Mu Jung Wei tarafından ele geçirildi. Ayrıntılar için bkz. *Hou Han Shu*, Beijing, 1997, s. 2810-2812.

⁶⁸ *T'ung Tien*, s. 5021.

⁶⁹ *Hou Han Shu*, s. 2812.

Yağma ve istilâya giriştiklerinde küçük büyük demeden herkesi öldürürlerdi. Chin Devleti imparatoru Yüan'ın saltanat devresinin başlarında (317 civarı) Chin sarayına gelip taştan ok başları sundular⁷⁰.

Bu halk, Han Sülâlesi döneminde I-lou 挹婁; Chin yıllığında Su-shen 肅慎 ve I-lou; Tabgaç Sülâlesi'nin yıllığında ise Wu-chi 勿吉, T'ang döneminde ise Mo-he 靺鞨 olarak geçmektedir. Nitekim T'ung Tien'de şöyle bir kayıt vardır: "İ-lou, Wu-chi ve Mo-he; bunların tamamı Su-shen'in torunlarıdır"⁷¹.

Tabgaç Sülâlesi'nin yıllığı Wei Shu'da şu kayıt yer almaktadır: "Wu-chi ülkesi, Kao-ku-li'nin (Kore) kuzeyindedir, önceki Su-shen ülkesidir. Şehirleri ve kabilelerinin her birinin kendi beyi vardır, tek bir yönetim altında toplanmazlar. Onların halkı güçlü ve cesurdur, doğudaki İ'ler arasında en kudretlileridir"⁷².

Tatar adının ise T'an-t'an Ta-t'an olarak erken devirlerde Çin kaynaklarına geçtiği ve Juan-juan'lar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. O hâlde T'an 檀 = T'an-t'an 檀檀 = Ta-t'an 大檀 = Ta-ta 鞑鞑 = Tatar şeklindedir. Tatarlar için yazılan bu im nedeniyle Tatarların Juan-juan'lardan türeyip türemediği ve eğer böyle ise Mukrilerin Tatarlarla aynı halk olup olmadığı sorusu akla gelecektir. Bununla alakalı olarak Mukrilerin Cengiz Han dönemindeki Merkitler olduğu iddia edilmiştir⁷³. Bu dönemde Merkitler, *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre Selenge Irmağının orta ve aşağı kısımlarında yaşıyorlardı. Moğol bir halk olarak *Tatar* denilen genel adlandırmaya dâhil olmaktadır⁷⁴. Bu arada eski Çin kaynakları *Tatar* adını verdikleri Moğol toplulukları Türklerden kesin olarak ayırmışlardır⁷⁵.

⁷⁰ *T'ung Tien*, s. 5022.

⁷¹ *T'ung Tien*, s. 5023; Çin kaynaklarına dayanarak Türkler ve diğer bozkır halkları üzerinde çalışan ilk batılı tarihçilerden biri olan Deguignes eserinde benzer tespiti yapmıştı (M. Deguignes, *Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mogols et Des Autres Tartares Occidentaux*, I, Paris, 1756, s. 208).

⁷² *Wei Shu*, 2220.

⁷³ Bu konudaki özet bir tartışma için bkz. *Hudud al-Alam*, s. 448'deki haşiye; V. Minorsky, "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XIX, 1, London, 1957, s. 72-73; Pelliot da aynı görüştedir. Bkz. Duck-Chan Woo, *Juan-juan'lar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 93.

⁷⁴ Ayrıntılar için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, Ankara, 1995, s. 40, 44, 48-53, 69, 73, 81 vd.

⁷⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *Tarih Dergisi*, V, 8, 1953, s. 115.

Kül Tigin Kitabesi ve Bilge Kağan Kitabesinde *Bükli (Bökli) Çöllü* adında bir halk geçmekte⁷⁶ ve bu halkın hükümdarına “Bükli (Bökli) Kağan” denilmektedir⁷⁷. Kitabelerde bu halkın yaşadığı yer için “doğuda gün doğusunda” tabiri kullanılmaktadır. Kitabelerde Gök-Türklerin askerî harekât yaptıkları milletler sıralanırken önce doğu yâni güneşin doğduğu yön zikredilmekte ve buradaki Bökli Çöllü halk ve onların kağanı zikredilmektedir. Kitabelerin diğer kısımlarında doğuya doğru yapılan askeri harekâtlarda Doğu Dağı (Şantung) Ovası⁷⁸, Doğu Dağı (Şantung) Şehri⁷⁹ ve Yaşıl (Gök) Nehir⁸⁰ adları geçmektedir. Yaşıl Nehir, Çinlilerin Huang-he dedikleri Sarı Nehirdir. Kitabelerdeki usûle göre doğuya yapılan seferlerde bu yerde yaşayan halkın Bökli halkı olduğu anlaşılmaktadır. T’ung Tien’den aktardığımız yerde Tabgaçların hâkimiyet altına almak için sefere çıktıkları “kuzeydeki çorak topraklar” ile anlatılmak istenen bu bölgedir.

Orhun Kitabelerinde geçen Bökli Çöllü halk ve Bökli Kağan’daki *bökli* ise Juan-juan’ların atasının adı olarak Çin kaynaklarında geçen *mu-ku-lü* adının dönüşüme uğramış biçimi olmalıdır. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz *bükri* ve *bök-ü-l* adları birebir örtüşmektedir. Öte yandan Mançularda devlet idârecileri için kullanılan *begile* unvanı⁸¹ da Mu-ku-lü adının değişime uğramış biçimi olmalıdır. Gök-Türkler döneminde bu halka Bizanslılar Mukri demekteydiler. Kelimenin Mu-ku-lü’den gelmiş olması gerekir. Hatta Japon T. Fujita *muçul* veya *monçol* yâni Moğol adının *mu-ku-lü*’den geldiğini öne sürmektedir⁸². *Mu-ku-lü* adı Bizans kaynağı Theophylactus Simocatta’nın eserinde Taugas yâni Tabgaç Devleti’nin yakınında bulunan Mucri $\mu\upsilon\chi\rho\iota$ halkı olarak geçmektedir⁸³. O hâlde Mu-ku-lü=Bükri=Bökül=Bökli=Mukri=Mucri $\mu\upsilon\chi\rho\iota$ =Mo He 靺鞨 şeklinde dir.

Marquart⁸⁴ ve Chavannes⁸⁵ Mukri’yi Wu-chi ve daha sonra Mo-ho denen halkla özdeşleştirmiştir. J. Marquart, Mukri’nin Tatar olduğunu belirtmiştir⁸⁶.

⁷⁶ Kül Tigin Kitabesi, doğu/4; Bilge Kağan Kitabesi, doğu/5.

⁷⁷ Kül Tigin Kitabesi, doğu/8; Bilge Kağan Kitabesi, doğu/8.

⁷⁸ Kül Tigin Kitabesi, doğu/3; Bilge Kağan Kitabesi, kuzey/2.

⁷⁹ Tonyukuk Kitabesi, birinci taş, doğu/2.

⁸⁰ Kül Tigin Kitabesi, doğu/17; Bilge Kağan Kitabesi, doğu/15.

⁸¹ G. J. Ramstedt, “Alte türkische und mongolische Titel”, *Journal de la Société Finno-ougrienne*, no. 55, Helsinki, 1951, s. 67-68.

⁸² P. Olbricht, “Prolegomena zu einer Geschichte der Jou-jan”, *Ural-Altische Jahrbücher*, XXVI, 1-2, 1954, s. 94.

⁸³ Theophylactus Simocatta, *Historiarum*, Recognovit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1834, s. 283.

⁸⁴ Marquart, *Über Das Volkstum der Komanen*, s. 87.

⁸⁵ E. Chavannes, *Bati Türkleri*, Çev., M. Koç, İstanbul, 2007, s. 293.

⁸⁶ Marquart, *Über Das Volkstum der Komanen*, s. 88.

Czegledy ise Orhun Kitabelerindeki “Böklü”nin Kore ile aynı olduğunu öne sürmüştür⁸⁷. Mori Masao ise eski Kore’de “Koguryo” devletini kuran “Mek” kavmine atfen “Mek” ve “el” ya da “il”in birleşmesiyle “Mek Devleti” anlamında Mekli veya “Bekli/Böklü” ifadesinin ortaya çıktığı tezini ortaya atmıştır⁸⁸. L. P. Potapov⁸⁹, Masao Mori⁹⁰ ve Osman Fikri Sertkaya⁹¹ Böklü veya Böklü kelimesini *bük (e)li* “orman halkı” olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

L. P. Potapov ve Osman Fikri Sertkaya’nın görüşü pek isabetlidir. Mo-he 靺鞨, Mukri veya Böklü halkının ataları I-lou 挹婁, Su-shen 肅慎, Wu-chi 勿吉 ve Juan-juan 纛纛’lardır. Yukarıda bildirdiğimiz Çin kayıtlarından anlaşılabilceği gibi bölge halkı ormancıdır, türlü ağaçlar yetiştirir ve bu ağaçlardan oklar imal ederlerdi. T’an kelimesinin de “sandal ağacı” demek olduğu göz önünde bulundurulursa Ta-t’an ve T’an-t’an adlarının “ormancı” veya “ağaç eri” demek olması pek muhtemeldir. Nitekim Türkmen âlim Soltanşa Ataniyazov, Türkmenler içerisinde yer alan Ağaç Yeri⁹² (“Orman İnsanı”) boyunu Mukri boyları bünyesine yerleştirmektedir⁹³.

Yukarıdaki tahlillerimiz bir bütün olarak değerlendirildiğinde kanâatimize göre Tatar adının ilk mânâlarından biri “ormancı”, “ağaç eri” veya “yiş kişi” olabilir. Kâşgarlı Mahmud’un Türkler tarafından mukaddes addedilen Ötüken için “Tataristan çöllerinde bir yerin adı” demesi⁹⁴ Ötüken Yiş⁹⁵ yâni “Ötüken Ormanı” mefhumunun ve “Tatar” adı ile “orman” arasındaki ilginin XI. yüzyılda zihinlerde yer edindiğini göstermektedir.

⁸⁷ Károly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, Çev., Günay Karaağaç, İstanbul, 1999, s. 116.

⁸⁸ Duck-Chan Woo, *Juan-juan’lar*, s. 92-94.

⁸⁹ L. P. Potapov, “O Narode Böklüyskoy Stepi”, *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Moskva-Leningrad, 1963, s. 282-291.

⁹⁰ Masao Mori, ““Böklü”, “Büklü” Şeklinde Transkripsiyon Edilen Kelime Üzerine”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-25 Ekim 1976 Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 1976, s. 40-41.

⁹¹ Osman Fikri Sertkaya, “Muss es Çölgi (A)zeri oder Çöl[ı](ü)g iz(e)ri heissen?”, *Journal of Turkish Studies*, Cambridge, III, 1979, s. 292.

⁹² Ağaç Eri adı Reşidüddin’in eserinde geçse de müellif adın kökenine değinmemiştir.

⁹³ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü*, (Haz., Y. Karasoy-U. D. Aşçı), Tablet Yay., Konya, 2005, s. 63-64.

⁹⁴ *Divanü Lûgat-it-Türk*, I, s. 138.

⁹⁵ Bkz. B. Y. Vladimirtsov, “Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine”, (Çev. R. Adzhumerova-E. Atmaca), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X, 1, s. 207-209. Ayrıca Ötüken’in dağ veya orman değil bir yer olduğu konusunda bir görüş için bkz. Osman Karatay, “Ötüken Yiş:Dağ, Orman, Ülke”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, (Ed., M. Alpargu-Y. Öztürk), Sakarya, 2007, s. 131-139.

Sonuç

Tatarlar çok eski devirlerden beri var olmuş ve birçok siyasî ve etnik safhada rol oynamışlardır. Tatar adının mânâsı ve tarihte ilk görüldüğü zaman üzerine bir fikir birliğine varılamamıştır. Çalışmamızda Çin kaynaklarında Tatar adının ilk kez X. yüzyılda değil V. ve VI. yüzyıllarda Ta-t'an ve T'an-t'an şeklinde görüldüğü ortaya konulmuştur. Bu hâliyle Tatar adının, IV. ve V. yüzyıldaki görünümü tarih, coğrafya ve kültür cihetleriyle bütün olarak değerlendirildiğinde “ormancı”, “ağaç eri”, “yiş kişi” gibi mânâlara gelmesi pek muhtemeldir.

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Han Shu, Beijing, 1997.

Hou Han Shu, Beijing, 1997.

Chin Shu, Beijing, 1997.

Sung Shu, Beijing, 1997.

Nan Ch'i Shu, Beijing, 1997.

Liang Shu, Beijing, 1997.

Wei Shu, Beijing, 1997.

Chou Shu, Beijing, 1997.

Sui Shu, Beijing, 1997.

Pei Shih, Beijing, 1997.

Ming Shih, Beijing, 1997.

Tzu-chih T'ung-chien, Beijing, 1997.

T'ung Tien, Beijing, 2002.

T'ung Chih, Beijing, 1982.

Shan Hai Jing Quan-yi, (Modern Çinceye Çev., Yuan Ke), Guizhou, 1992.

Ebü'l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, (Haz., M. Ergin), tarihsiz.

Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terākime (Türkmenleri Soy kütüğü)*, (Haz., Z. Kargı Ölmez), Ankara, 1996.

ERGİN, M., *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2009.

Histoire des campagnes de Gengis Khan=Cheng-wou ts'in-tcheng lou, traduit et annoté par P. Pelliot-L Hambis, Leiden, 1951.

Hudūd al-Ālam The Regions of the World, (Trans. and Expl. by V. Minorsky), London, 1937.

Moğolların Gizli Tarihi, (Çev., A. Temir), Ankara, 1995.

Oğuz Kağan Destanı, (Naşr., W. Bang ve G. R. Rahmeti), İstanbul, 1936

TEKİN, T., *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2010⁴.

Theophylactus Simocatta, *Historiarum*, Recognivit Immanuel Bekkerus, Bonnae, 1834.

Yüan Ch'ao Pi Shih, Haz., K. Shiratori, Tokyo, 1942.

Araştırma Eserleri

AHİNCANOV, S. M., *Kıpçaklar*, (Çev., K. Yıldırım), İstanbul, 2009.

ARSLANOVA, A., “K Voprosu ob Etnonime Tatarı”, *Tatarica*, I, 1997/1998, Kazan, 1997.

ATANIYAZOV, S., *Şecere Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü*, (Haz., Y. Karasoy-U. D. Aşçı), Tablet Yay., Konya, 2005.

AVİRMET, E., *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları*, (A.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

BARTOLD, V. V., *Soçineniya*, V, Moskva, 1968.

BECKWITH, C. I., *İpek Yolu İmparatorlukları*, (Çev., K. Yıldırım), Ankara, 2011.

BİÇURİN, N.Ya., *Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitavşih v Sredney Aziy v Drevneyşiy Vremena*, I-II, Almatı, 1998.

BLOCHET, E., *Introduction A L'histoire Des Mongols de Fadlallah Rashid Ed-din*, Leyden-London, 1910

BUŞAKOV, V. A., “Etnonim “Tatar” vo Vremeni i Prostransve”, *Skvoz Veka Narodı Krıma*, 2, Simferopol, 1996.

CAFEROĞLU, A., *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988².

- Ch'i T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul, 1970.
- CHAVANNES, E., *Batı Türkleri*, (Çev. M. Koç), İstanbul, 2007.
- CHIEN, Chiehhsien, "On The Romanization of Manchu Names in English Works", *Bulletin of The Institute of China Border Area Studies*, 2, Taipei, 1971.
- CLAUSON, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- CZEGLÉDY, K., *Turan Kavimlerinin Göçü*, (Çev. G. Karaağaç), İstanbul, 1999.
- DEGUIGNES, M., *Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mogols et Des Autres Tartares Occidentaux*, I, Paris, 1756.
- GOLDEN, P. B., "Tatar", *EI*, X, Leiden, 2000.
- GÖKALP, C., *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Ankara, 1973.
- GUMİLEV, L., "Dinlinskaya Problema", *İzvestiya VGO*, 1, 1959.
- GUMİLEV, L., *Eski Türkler*, (Çev. D. A. Batur), İstanbul, 2004⁵.
- GUMİLEV, L., "Kıpçaklar'ın Uzak Ataları Ting-lingler", *Avrasya'dan Makaleler-1*, (Haz. ve Çev., D. A. Batur), İstanbul, 2006, s. 159-176.
- HALİKOV, A. H., *Proishojdeniye Tatar Povoljya i Priuralya*, Kazan, 1978.
- HALİKOV, A. H., *Mongolı, Tatarı, Zolotaya Orda i Bulgariya*, Kazan, 1994.
- HOLMGREN, J., *Annals of Tai Early T'o-pa History According to the First Chapter of the Wei-shu*, Canberra, 1982.
- İZGİ, Ö., "Tatar Adı Hakkında", *Emel*, 147, Mart-Nisan 1985.
- JÄSCHKE, G., "Zur Geschichte des Namens "Tatar"", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966.
- KAFESOĞLU, İ., "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *Tarih Dergisi*, V, 8, 1953, s. 105-136.
- KALKAN, M., "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", *Türk Kültürü*, XXXIV/393, Ankara, 1996.
- KAMALOV, İ., "Tatar Adının Tarihçesi", *Avrasya Fatih Tatarlar*, (Haz. İ. Kamalov), İstanbul, 2007.

- KARATAY, O., “Ötüken Yiş:Dağ, Orman, Ülke”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Ed., M. Alpargu-Y. Öztürk, Sakarya, 2007, s. 131-139.
- KARİMULLİN, A., *Tatarı: Etnos i Etnonim*, Kazan, 1988.
- KARLGREN, B., *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*, Paris, 1923.
- KLAPROTH, J., *Asia Polyglotta*, Paris, 1831.
- KOÇ, D., *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti İtil Bulgarları*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010.
- KYUNER, N. V., *Kitayskiye İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, Tsentralnoy Azii i Dalnego Vostoka*, Moskova, 1961.
- MARQUART, J., *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin, 1914.
- MORI, M., “‘Böklü’, ‘Büklü’ Şeklinde Transkripsiyon Edilen Kelime Üzerine”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-25 Ekim 1976 Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 1976, s. 40-42.
- OLBRICHT, P., “Prolegomena zu einer Geschichte der Jou-jan”, *Ural-Altische Jahrbücher*, XXVI, 1-2, 1954, s. 90-101.
- Ögel, B., “Tatar”, *İA*, XII/1, İstanbul, 1979.
- ÖGEL, B., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, II, Ankara, 1981.
- PELLIOT, P., “À Propos des Comans”, *Journal Asiatique*, XV, 1920.
- POTAPOV, L. P., “O Narode Bökliyskoy Stepi”, *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Moskva-Leningrad, 1963.
- PULLEYBLANK, E. G., *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, Vancouver, 1991.
- RAMSTEDT, G. J., “Alte türkische und mongolische Titel”, *Journal de la Société Finno-ougrienne*, no. 55, Helsinki, 1951.
- SCHUESSLER A., *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, Honolulu, 2007.
- SERTKAYA, O. F., “Muss es Çölgi (A)zeri oder Çöl[l](ü)g iz(e)ri heissen?”, *Journal of Turkish Studies*, Cambridge, III, 1979, s. 291-294.
- Sravnitelny Slovar Tunguso-Mançujurskih Yazıkov*, II, Leningrad, 1975.

- TASKİN, V. S., *Materialı po İstorii Drevnih Koçevih Narodov Gruppı Dunhu*, Moskva, 1984.
- Tatarı*, (Ed., R. K. Urazmanova-S. V. Çeşko), Moskva, 2001.
- TEMİR, A., “Tatar Sözüünün Menşei Hakkında”, *Kazan*, III, İstanbul, 1971.
- The Contemporary Chinese Dictionary*, Beijing, 2002.
- THOMSEN, V., *Inscriptions de L’Orkhon Déchiffrées*, Helsingfors, 1896
- TOGAN, A. Z. V., *Umumî Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul, 1981.
- VLADİMİRTSOV, B. Y., “Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine”, (Çev. R. Adzhumerova-E. Atmaca), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X, 1.
- Wang Kuo-wei, *Kuan-t’ang-chi-lin*, II, Zhong-hua Shu-ju Yay., Beijing, 1959.
- WITTFOGEL, K. A.-Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Philadelphia, 1949.
- YILDIRIM, K., *Türk Tarihi İçin Eski Çince Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2010.
- YILDIRIM, K., “Çin’in Bozkırlı Kavimlerle Mücadele Siyaseti ve Stratejisi: Juan-juan’lar Misâli (Milâdî III-VI. Yüzyıl)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 199, 2012, s. 226-228.
- YILDIRIM, K., “Erken Tabgaç (T’o-Pa) Tarihinin Ana Hatları (Wei Shu’nun İlk Bölümüne Göre)”, *Turkish Studies*, VII/3, 2012, s. 2711-2738.
- ZEKİYEV, M. Z., *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, (Çev. D. A. Batur), İstanbul, 2006.